

XALQ EPIK MEROSI (DOSTON VA MAQOLLAR)NING O'QUVCHILAR XULQ-ATVOR MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI DIDAKTIK IMKONIYATLARI

*Turdiyev Azizbek Anvarjonovich,
O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha
va maktab ta'limi vaziri o'rinbosari*

Annotatsiya. Maqolada xalq og'zaki ijodining bosh ustunlari – xalq epik merosi (dostonlar) hamda maqollarning o'quvchilar xulq-atvor madaniyatini shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Dostonlarning sinkretik tabiati va ulardagi ideal obrazlar orqali o'smirlarda vatanparvarlik, oilaviy va umumbashariy qadriyatlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, xalq maqollarining oltita asosiy tarbiyaviy yo'nalish bo'yicha tematik tasnifi keltirilib, ularning bola shaxsida kognitiv, motivatsion-qadriyatli va faoliyat-xulqiy mezonlarni faollashtirishdagi metaforik kuchi asoslangan. Doston va maqollar integratsiyasi o'quvchi xulqini tartibga soluvchi va globallashuv sharoitida manaviy immunitetni mustahkamlovchi qudratli didaktik vosita ekanligi isbotlangan.

Kalit so'zlar: xalq epik merosi, doston, maqol, xulq-atvor madaniyati, didaktik imkoniyat, xalq pedagogikasi, tematik tasnif, ma'naviy-axloqiy tarbiya, kognitiv mezon, ideal obraz.

**Дидактический потенциал народного
эпического наследия (эпосов и пословиц)
в формировании культуры поведения
учащихся**

Турдиев Азизбек Анваржонович,
Заместитель министра дошкольного и
школьного образования Республики
Узбекистан

Аннотация: В статье проанализированы дидактические возможности основных компонентов устного народного творчества – народного эпического наследия (эпосов) и пословиц – в формировании культуры поведения учащихся. Раскрыты педагогико-психологические механизмы формирования у подростков патриотизма, семейных и общечеловеческих ценностей посредством синкретической природы эпических произведений и представленных в них идеальных образов. Кроме того, представлена тематическая классификация народных пословиц по шести основным воспитательным направлениям и обоснована их метафорическая сила в активизации когнитивного, мотивационно-ценностного и деятельностно-поведенческого компонентов личности ребенка. Доказано, что интеграция эпосов и пословиц является эффективным дидактическим средством, регулирующим поведение учащихся и укрепляющим их духовно-нравственный иммунитет в условиях глобализации.

Ключевые слова: народное эпическое наследие, эпос, пословица, культура поведения, дидактический потенциал, народная педагогика, тематическая классификация, духовно-нравственное воспитание, когнитивный компонент, идеальный образ.

**The didactic potential of folk epic heritage
(Epics and Proverbs) in shaping students'
behavioral culture**

Azizbek Anvarjonovich Turdiyev,
*Deputy Minister of Preschool and School
Education of the Republic of Uzbekistan*

Abstract: *The article provides a systematic analysis of the didactic potential of the folk epic heritage (epics/dastans) and proverbs in shaping the behavioral culture of general secondary school students. The pedagogical and psychological mechanisms of developing patriotism, family values, and universal ethical standards in adolescents through the syncretic nature of epics and their ideal character archetypes are thoroughly explored.*

Furthermore, a thematic classification of Uzbek proverbs across six core educational dimensions is introduced, demonstrating their metaphorical impact on activating cognitive, motivational-value, and behavioral criteria in a child's personality. The study concludes that the integration of epics and proverbs serves as a powerful didactic tool that regulates student behavior and strengthens their spiritual immunity against global challenges.

Keywords: *Folk epic heritage, dastan, proverb, behavioral culture, didactic potential, folk pedagogy, thematic classification, moral and ethical education, cognitive criterion, ideal image.*

Xalq og'zaki ijodi – millatning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, axloqiy ideal-lari, dunyoqarashi va estetik didini o'zida mujassam etgan bebaho ma'naviy xazinadir. Unda xalqning ezgulik va yovuzlik, adolat va zulm, mardlik va qo'rqqoqlik, sadoqat va xiyonat haqidagi tasavvurlari badiiy shaklda umumlashgan bo'lib, bu tasavvurlar avlod-dan-avlodga uzatilib, millatning ma'naviy qiyofasini shakllantirib kelgan. O'tgan asrlarda hozirgi zamonga xos matbuot, o'quv dargohlari, madaniyat markazlari, radio, televidenie va internet kabi ta'lim-ma'rifat tizimi shakllanmagan edi. Shu bois yosh avlodni hayotga tayyorlash, unga axloqiy me'yorlarni singdirish, milliy o'zlikni anglatish vazifalari, asosan, xalq og'zaki ijodi zimmasiga yuklangan. Natijada og'zaki ijod o'zbek xalq pedagogikasining tarixiy zamini-ni tashkil etgan [2]. Bu an'ananing tarbiyaviy salohiyati bugungi kunda ham o'z qimmatini yo'qotgani yo'q, aksincha, globallashuv sharoitida yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlashda xalq og'zaki ijodi namunalari alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Xalq og'zaki ijodining rang-barang janrlari – ertak, maqol, topishmoq, qo'shiq, rivoyat va afsonalar orasida doston janri ma'naviy-axloqiy tarbiya nuqtai nazaridan alohida o'rin egallaydi.

Chunki doston o'zining keng ko'lamli ijtimoiy-g'oyaviy mazmuni, mukammal badiiy-estetik qurilishi va ijro san'ati bilan bolani uzoq muddat davomida o'z ta'sir doirasida ushlab tura oladi, unga butun boshli axloqiy ideallar tizimini singdiradi. Ushbu paragrafda maktab yoshidagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalq dostonlarining ijtimoiy-g'oyaviy mazmuni va tarbiyaviy ta'siri ijtimoiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi.

Avvalo, doston janrining mohiyatini aniqlab olish zarur. "Doston" so'zi fors tilidan olingan bo'lib, "qissa", "hikoya", "tarix" ma'nolarini anglatadi. O'zbek og'zaki ijodidagi doston folklorshunoslik ilmida sinkretik, ya'ni o'zida bir necha san'at turini birlashtirgan janr sifatida e'tirof etiladi. Taniqli folklorshunos olim, professor M.Saidov og'zaki dostonning to'rt asosiy belgisini ko'rsatib o'tgan: birinchidan, dostonning she'riy va nasriy parchalardan iborat badiiy matni bo'lishi; ikkinchidan, uning o'ziga xos kuy-ohangi mavjudligi; uchinchidan, ijrochining do'mbira yoki qo'biz chala bilishi; to'rtinchidan, baxshining yoqimli ovozga hamda qo'shiq aytish mahoratiga ega bo'lishi [8]. Bu belgilar dostonning tinglovchiga so'z, musiqa, ovoz va ijro san'atining uyg'unlashgan ta'siri orqali yetib borishini ta'minlaydi – bu

esa uning tarbiyaviy quvvatini boshqa janrlarga nisbatan kuchaytiradi.

Ijtimoiy-gʻoyaviy mazmuni va badiiy yoʻnalishiga koʻra oʻzbek xalq dostonlari ikki katta guruhga boʻlinadi: qahramonlik (jangnoma) dostonlari hamda ishqiy-romantik (liro-epik) dostonlar [5]. Birinchi guruhga “Alpomish”, “Goʻroʻgʻlining tugʻilishi”, “Malika Ayyor”, “Ravshan” kabi asarlar; ikkinchi guruhga “Oshiq Gʻarib va Shohsanam”, “Kuntugʻmish”, “Rustamxon” singari dostonlar kiradi. Qahramonlik dostonlarida vatan va el-yurt himoyasi, tashqi dushmanga qarshi kurash, mardlik va jasorat birinchi oʻringa chiqsa, ishqiy-romantik dostonlarda saxiy va pok muhabbat, sadoqat, insoniy fazilatlar ulugʻlanadi. V.Jirmunskiy va H.Zarifov taʼkidlaganidek, qahramonlik eposi xalqning oʻz ozodligi, mustaqilligi va adolat uchun olib borgan kurashi tarixini badiiy shaklda aks ettiradi [9]. Shu maʼnoda doston – millatning tarixiy xotirasi va axloqiy vasiyatnomasi sifatida namoyon boʻladi.

“Alpomish” dostoni – oʻzbek qahramonlik eposining choʻqqisi boʻlib, unda vatanga sadoqat, oila va el-yurtga muhabbat, dushman oldida bukilmalik, ahdga vafodorlik kabi oliy fazilatlar tarannum etiladi. Dostonning markaziy ziddiyati – qahramonning yurti va sevgilisidan judoligi hamda qahramonona qaytishi asosida qurilgan boʻlib, bu voqealar zanjiri bolaga sabr-matnat, irodasi kuchlilik va oʻz orzusiga sadoqatning qadrini singdiradi. Barchin obrazi oʻzbek qizlarining aql-farosati, iffati, matonati va yoriga sadoqati timsoli sifatida gavdalanib, u orqali yosh avlodda ayol zotiga hurmat va oila muqaddasligi hissi tarbiyalanadi. Sodiq Qultoy obrazi halol mehnat, vafodorlik va kamtarinlikni ulugʻlasa, salbiy qahramonlarning (Surxayil, Ultontoz kabi) xor boʻlishi orqali yovuzlik, xiyonat va hasadning muqarrar mahkumlighi yosh tinglovchiga ishonarli tarzda uqtiriladi.

Goʻroʻgʻli turkumidagi dostonlarda adolatsizlikka qarshi kurash, ojiz va bechoralarni

himoya qilish, el-yurt tinchligi uchun fidoyilik gʻoyalari markaziy oʻrinni egallaydi. Goʻroʻgʻli – nafaqat jasur sarkarda, balki adolatparvar rahnamo sifatida tasvirlanib, uning timsolida oddiy xalqning adolatli hukmdor haqidagi orzusi mujassamlashgan. Turkumdagi Avazning tarbiyalanishi voqeasi orqali farzand tarbiyasi, avlod tarbiyasiga masʼuliyat va yosh avlodni mardlik ruhida voyaga yetkazish gʻoyalari ilgari suriladi. Ishqiy-romantik dostonlarda esa insoniy munosabatlarning nozik qirralari yoritiladi: “Kuntugʻmish” dostonida oilaviy sadoqat, sabr va vafo; “Oshiq Gʻarib va Shohsanam”da pok muhabbat, ahdga sodiqlik va intilish orqali maqsadga erishish ulugʻlanadi. Bu dostonlar bolada sof his-tuygʻu, boshqa inson qalbiga nisbatan masʼuliyat va axloqiy poklik tushunchalarini shakllantiradi.

Dostonlarning yana bir muhim ijtimoiy-gʻoyaviy xususiyati – ularda xalqlar doʻstligi va birdamligi gʻoyasining keng targʻib qilinishidir. Doston qahramonlari koʻpincha turli elatlar vakillari bilan birodarlashadi, yovuzlikka qarshi birgalikda kurashadi. Bu holat bugungi koʻpmillatli jamiyat sharoitida yoshlarni baynalmilallik, bagʻrikenglik va oʻzaro hurmat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Shuningdek, dostonlarda ifodalanagan ezgulik-yovuzlik, halollik-xiyonat, mardlik-qoʻrqoqlik kabi qarama-qarshiliklar bolaga axloqiy tushunchalarni aniq va obrazli tarzda farqlashni oʻrgatadi. Ijobiy va salbiy qahramonlarning yonma-yon tasvirlanishi bolada ezgulik tomonida turish, adolatni qoʻllab-quvvatlash hissini tabiiy ravishda uygʻotadi.

Dostonlarda ayol qahramonlar obrazi ham alohida tarbiyaviy ahamiyatga ega. “Qirq qiz” dostonida Guloyim boshchiligidagi qizlarning vatan himoyasida koʻrsatgan jasorati orqali jinsidan qatʼi nazar, har bir inson Vatan oldidagi burchga sodiq boʻlishi lozimligi tarannum etiladi. Bunday obrazlar qizlarda matonat, jurʼat, oʻz qadrini bilish va vatanparvarlik

tuyg'ularini, o'g'il bolalarda esa ayol zotiga hurmat hissini kamol toptiradi. Dostonlardagi Barchin, Oybarchin, Guloyim singari ayol timsollari o'zbek xalqining ayolga bo'lgan yuksak hurmati, uning aql-farosati va matonatiga ishonchi ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu obrazlar zamonaviy jamiyatda gender muvozanatiga asoslangan, har ikki jins vakillarida o'zaro hurmat va teng mas'uliyat tuyg'ularini shakllantiruvchi tarbiya uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi. Shu tariqa dostonlar bolalarni nafaqat milliy, balki umumbashariy axloqiy me'yorlar ruhida tarbiyalashga yo'naltiradi.

Dostonning asosiy tarbiyaviy mexanizmi – ijobiy qahramonning ideal inson sifatida namoyon bo'lishi va bolada unga intilish, taqlid qilish istagini uyg'otishidir. Yuqorida qayd etilganidek, maktab yoshi, ayniqsa o'smirlik davri – shaxsning o'z idealini, ibrat namunasini izlovchi davr. Aynan shu bosqichda doston qahramonlari – Alpomish, Go'ro'g'li, Barchin kabi timsollar bola uchun axloqiy orientir, o'ziga xos "ma'naviy tarbiya dasturi"ni o'zida mujassam etgan namuna vazifasini bajaradi. Bola qahramonning mardligiga, sadoqatiga, olijanobligiga havas qilib, unga o'xshashga intiladi va shu yo'l bilan ijobiy fazilatlarni o'zlash-tiradi [3].

Dostonlar vositasida tarbiyalanadigan muhim fazilatlardan biri – vatanparvarlikdir. Dostonlarda xalqning tarixiy o'tmishi, urf-odatlar, qadriyatlari va orzu-umidlari aks etgan. Bola doston orqali o'z xalqining qahramonona tarixi, boy madaniy merosi bilan tanishadi, o'zini shu buyuk merosga voris deb his qiladi. Bu esa unda milliy g'urur, vatanga muhabbat va uni himoya qilishga tayyorlik tuyg'ularini kamol toptiradi. Mehnatsevarlik ham dostonlarning muhim tarbiyaviy g'oyasidir: doston qahramonlari halol mehnat, chorvachilik, dehqonchilik va hunar bilan mashg'ul bo'lib, ularning muvaffaqiyati yalqovlik emas,

balki tirishqoqlik va mahorat mahsuli sifatida tasvirlanadi. Shu tariqa bola halol mehnatning qadrini, rizq-ro'zning tirishqoqlik orqali topilishini anglab boradi.

Oilaviy qadriyatlar va ota-onaga hurmat tarbiyasi ham dostonlarda muhim o'rin tutadi. Dostonlarda ota-ona duosi, oila muqaddasligi, avlodlar o'rtasidagi o'zaro hurmat va mehr-oqibat ulug'lanadi. Ushbu g'oyalar xalq og'zaki ijodining rivoyat va afsonalarida ham yorqin ifodalangan: masalan, ona duosining ijobat bo'lishi, ilm olishga intilish, olijanoblik kabi ma'naviy g'oyalar yosh avlodga ibrat qilib taqdim etiladi [7]. Do'stlik va sadoqat, adolat va haqiqat tushunchalari esa doston qahramonlarining o'zaro munosabatlari, sinovli vaziyatlardagi axloqiy tanlovi orqali bolaga singdiriladi. Bola qahramonning og'ir damlarda do'stga sodiq qolishi, haqiqat yo'lida toblani ko'rishiga guvoh bo'lib, sadoqat va adolatning hayotiy qimmatini idrok etadi.

Dostonlarning tili ham tarbiyaviy jihatdan alohida e'tiborga molik. Doston matnida xalq hikmatlari, maqollar, ibratli ifodalar, badiiy tasvir vositalari keng qo'llaniladi. Tadqiqotchilarning lingvostatistik tahlillari doston tilining leksik boyligi va obrazlilik darajasi nihoyatda yuqori ekanligini ko'rsatadi [6]. Dostonni tinglash yoki o'qish jarayonida bola nafaqat axloqiy tarbiya oladi, balki ona tilining boyligi, nafosati va ifoda imkoniyatlaridan bahramand bo'ladi, nutqi boyiydi, badiiy didi o'sadi. Doston tarkibidagi maqollar esa xalqning axloqiy tajribasini nihoyatda ixcham va teran shaklda ifodalab, bolaga hayotiy hikmatni singdiradi [4]. Shu tariqa doston bir vaqtning o'zida axloqiy, estetik va nutqiy tarbiya vazifalarini kompleks tarzda bajaradi.

Xalq og'zaki ijodi janrlari orasida maqol o'zgacha o'rin tutadi: unda ixchamlik va chuqurlik, soddalik va falsafiylik uyg'un birlashadi. Maqol – tilning, ijti hodning va axloqiy idrokning nihoyatda ixcham shaklda mujassam

bo'lgan noyob hodisasidir. Xalq asrlar mobaynida sinovdan o'tkazgan hayotiy hikmat aynan maqol tilida avloddan avlodga o'tib, yashab qolgan. O'zi tajriba emas, tajribaning kvintessensiyasi bo'lgan maqol bolaga hayotiy vaziyatni izohlab berishdan ko'ra o'sha vaziyatni o'zi ichidan ko'rishga ko'maklashadi.

Maqolning tarbiyaviy imkoniyatlari uning janr xususiyatlaridan kelib chiqadi. Ertak yoki doston axloqiy g'oyani sarguzasht va obrazlar tizimi orqali, uzun yo'l bilan yurakka yetkazadi. Maqol esa to'g'ridan-to'g'ri, ammo ko'rsatma sifatida emas, balki obraz orqali: "Manglay teringiz bilan topilgan mol – halol" deb aytadi va bola o'zi xulosa chiqaradi. Aynan shu xususiyati bevositalik va obrazlilikning bir maqolda tutashishi uni xulq-atvor madaniyatini shakllantirishning kam uchraydigan qudratli vositasiga aylantiradi.

Birinchi yo'nalish: vatanparvarlik tarbiyasida maqollarning imkoniyatlari. Vatanga muhabbat – xulq-atvor madaniyatining boshqa barcha fazilatlari tutashadigan markaziy halqa. "Vatan va vatanparvarlik" mavzusida to'plamda qirqdan ziyod maqol mavjud bo'lib, ular uchta qatlamni qamraydi: vatanga mehr, vatan himoyasi va elga xizmat.

"Vatan qadrini bilmagan o'z qadrini bilmaz" maqolning badiiy tuzilishida takror (iteratsiya) ishlatilgan: "qadr" so'zi ikkala yarmida ham bor, ammo mazmun turlicha. Vatan qadri va inson qadri bir narsa emas, biroq maqol ularni bir-biridan ajratib bo'lmazligini aytadi. Bu axloqiy-falsafiy qonuniyatdir: o'zini to'la idrok etgan insongina o'zi tegishli yaxlitlik – xalq va vatanni ham idrok eta oladi. O'qituvchi "Vataningizni yaxshi ko'rasizmi?" deb so'ramaydi bu savolning javobi hamisha "ha"

1-jadval.

**O'zbek xalq maqollarining xulq-atvor madaniyatini shakllantirish
yo'nalishlari bo'yicha tematik tasnifi**

Tarbiyaviy yo'nalish	Asosiy mavzular	Namuna maqollar	Sinf	Mezon
Vatanparvarlik	Yurt, el, ona Vatanga sadoqat	"Vatan qadrini bilmagan o'z qadrini bilmas", "Elga xizmat – oliy himmat"	5-7	Motivatsion-qadriyatli
Halollik va mehnat	Halol mehnat, tekinxo'rlik tanqidi	"Ishlab topganning oshi – laziz", "Manglay teringiz bilan topilgan mol – halol"	4-6	Faoliyat-xulqiy
To'g'riso'zlik	Rostgo'ylik, so'zda turish	"Aytilgan so'z – otilgan o'q", "Bilmaganni bildim dema, Qilmaganni qildim dema"	5-7	Kognitiv
Do'stlik va sadoqat	Do'stga vafo, birodarlik	"Daraxt – ildizi bilan, odam – do'stlari bilan", "Sodiq do'sting o'lguningcha yaraydi"	4-6	Motivatsion-qadriyatli
Adolat va vijdon	Haqiqat, vijdon, tenglik	"Vijdondan kechgan yiqilar", "Adovat emas, adolat yengar"	5-7	Kognitiv
Nutq madaniyati	So'z odobi, muomala	"Bir shirin so'z bitkazar, Ming ko'ngilning yaracin", "Hikmat – bir hovuch oltin"	5-6	Faoliyat-xulqiy

bo'ladi. To'g'ri yo'l: "Vatandan uzoqda yashagan odam nimani eng ko'p sog'inadi?" shunda bola o'z ichki javobi orqali maqolning ma'nosiga o'zi yetib keladi.

"Elga xizmat – oliy himmat" – to'rt so'z, besh bo'g'in, ammo tubsiz mazmun. "Oliy himmat" – arabcha himma ("yuksak intilish") so'zidan. Demak, maqol elga xizmatni burch deb emas, insonning eng yuksak hayotiy maqsadi deb ta'riflaydi. Bu g'oya Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" idagi "to'rt narsa" konsepsiyasiga, Forobiyning "Fozil odamlar shahri" dagi komil inson obraziga uyg'un. Maqol shaklan maqto'v, mohiyatan yo'l ko'rsatuvchi.

"Er yigit o'zi uchun tug'ilar, Eli uchun o'lar" – bu maqol "Alpomish" dostonidagi o'sha yettiyillik zindonni – Alpomishning vatanga qaytish uchun bardosh bergan fidoiyligini – yurakdan tushuntirib beradi. O'qituvchi doston va maqolni birga berganda tarbiyaviy ta'sir oydinlashadi: bolalar maqolning nima deganini ko'zga ko'rinmas satrlar orasida emas, Alpomishning hayoti orqali ko'radilar. Kognitiv jihatdan bu Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" ni ishga soladi: bola o'zi tushunolmaydigan mavhum axloqiy tushunchani konkret obraz orqali o'zlashtiradi.

Ikkinchi yo'nalish: mehnat va halollik tarbiyasida maqollarning pedagogik tahlili. To'plamda mehnat va halollik mavzusidagi maqollar soni oltmishdan oshib ketadi – bu bironbir boshqa mavzudan ko'ra ko'p. Xalqning mehnatga munosabati nechog'lik teran va ko'p qatlamli ekanligini ana shu raqamning o'zi aytib beradi. Mazmun jihatidan ular uch yo'nalishga tarqaydi: mehnatning sharaf-u hurmati, tekinxo'rlikning ayovsiz tanqidi, halol mehnat natijasining qadri.

"Ishlab topganning oshi – lazzatli" mazmunan juda sodda ko'rinadi. Ammo "osh" so'zi o'zbek madaniyatida "nasiba", "rizq", "umr" ma'nosini ham ko'taradi; "lazzatli" esa moddiy ta'mdan ko'ra ko'proq ma'naviy qoniqish-

ni ifodalaydi. Shu tariqa maqol bolaga "oziq-ovqat" haqida emas, mehnatdan tug'iladigan ichki xotirjamlik haqida gapiradi.

"Dili pokning ishi – pok" – garchi "halollik" bo'limidan joy olgan bo'lsa-da, u aslida xulq-atvor madaniyatining umumiy falsafiy asosini bayon etadi: ichki va tashqi poklikning ajralmasligi.

Uchinchi yo'nalish: to'g'riso'zlik va va'dadaga sadoqatni tarbiyalashda maqollar. "Aytilgan so'z – otilgan o'q" o'zbek maqollari orasida metafora jihatidan eng kuchlilaridan biri. "So'z" va "o'q" ning o'rtasidagi o'xshatishning aniqligi hayratomuz: ikkalasi ham otilgandan keyin qaytib olinmaydi; ikkalasi ham "yara-laydi" yoki zarar, yoki naf. Bu metafora bolaga so'zning voqelikni o'zgartiruvchi kuchga ega ekanligini ko'rsatadi, ya'ni til faqat axborot emas, balki amal ham.

"Bilmaganni bildim dema, Qilmaganni qildim dema" parallelizm tuzilishi maqolga ritmik kuch beradi: ikkala misra bir xil tuzilgan, ammo mazmun ikki turli yolg'onni bilim sohasidagi va amal sohasidagi aynan bir xil kesimda qoralaydi.

"Asli qora oqarmas, Asli buzuq tuzalmas" tabiiy qonun orqali axloqiy hukm chiqariladi: rang o'zgarmasligi fizik haqiqat; yomonlikning tuzalmasligi axloqiy ogohlantirish.

To'rtinchi yo'nalish: do'stlik va sadoqat tarbiyasida maqollarning pedagogik tahlili. O'smirlik davrida tengdoshlar munosabati birinchi o'ringa chiqadi. Xalq maqollari aynan shu psixologik maylga mos tarzda gapiradi; o'smir ularda o'zining savoliga javob topadi.

"Daraxt – ildizi bilan, odam – do'stlari bilan" maqolning obrazli yadrosi "daraxt – odam" muqoyasasidan iborat. Daraxtni tuproqdan ajratsak – xazon; odamni do'stlardan ajratsak – ma'nosizlik. "Ildiz" ko'rinmaydi, ammo tiriklik undan. Shu tariqa do'stlik "ko'zga yaxshi ko'ringan narsa" sifatida emas, yashashning asosi sifatida taqdim etiladi. Bolada maqol

do'stni "qadrlamasdan" yashash mumkin emasligini o'zi his etgan narsaga ulanib tushuntiradi.

"Sodiq do'sting o'lguningcha yaraydi" maqol sadoqatni inson umrining eng uzun o'lchami o'lim bilan bog'laydi. Bu giperbolaning kuchi: "sodiq do'st" tushunchasiga berishilayotgan vazn nechog'lik katta ekanligi seziladi.

Beshinchi yo'nalish: adolat va vijdon haqidagi maqollar. Adolat mavzusidagi maqollar to'plamning falsafiy jihatdan eng og'ir, mulo-hazaga da'vat etuvchi guruhi. "Vijdondan kechgan yiqilar" maqol vijdonni tashqi ijtimoiy tartibning emas, ichki nazoratchining o'rniga qo'yadi.

"Adovat emas, adolat yengar" tuzilishi paradoksal: adovat kuchli, jasur, ochiq; adolat – tinch, kam gapiruvchi. Ammo maqol "yengadi" deydi. Bolaga bu yoshida kuch nimada – jismo-niy ustunlikdami, prinsipdami – degan savolni uyg'otadi.

"Birovni qarg'asang, o'zingga urar" "bume-rang" prinsipi. Yomonlik uni niyyatlovchiga qaytadi.

Oltinchi yo'nalish: nutq va muomala madaniyatini shakllantirishda maqollar. "Bir shirin so'z bitkazar, Ming ko'ngilning yaracin" badiiy jihatdan eng mukammal maqoldan biri. Son kontrasti (bir – ming) giperbolani yarata-di: bittagina so'z – minglab jarohatga malham. "Yara" – jismoniy metafora: his-tuyg'u jismo-niy zararga tenglashtiriladi, va bola hamdardlik tuyg'usini bevosita "teri orqali" his etganday idrok etadi.

"Hikmat – bir hovuch oltin" o'zi hikmat haqida hikmat. "Bir hovuch" – kichik, ammo oltin. Kam, to'g'ri gap – ko'p gapdan qimmat. Tarbiyaviy ta'siri: "O'ylab, o'lchab gapir" o'gi-tini butun bir falsafaga aylantiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, xalq og'za-ki ijodining ikki muhim ustuni – doston va maqollar shunchaki adabiy material emas, bal-ki o'quvchi shaxsini ma'naviy-axloqiy jihatdan transformatsiya qiluvchi va tizimli ijtimoiy-lashtiruvchi qudratli didaktik vositadir. Xalq dostonlari bolalarda vatanparvarlik, mardlik va ajdodlar ruhiga hurmat tuyg'ularini uyg'otib, ular uchun yuksak axloqiy ideal va taqlid na-munasi vazifasini bajaradi. Xalqchil obrazlar-ning axloqiy tanlovi va ularning oqibatlari ba-diiy o'qish, sahnalashtirish hamda qahramonlar xulqini baholash kabi metodlar orqali tahlil etil-ganda, o'quvchi ta'lim jarayonining faol ishti-rokchisiga aylanadi, unda hayotiy ziddiyatlarni to'g'ri baholash va mustaqil qaror qabul qilish layoqati shakllanadi.

Xalq maqollari esa o'zining ixchamligi, badiiy mukammalligi va falsafiy teranligi tu-fayli bola xotimasida tez muhrlanib, kundalik hayotiy vaziyatlarda tayyor xulq-atvor ando-zasi hamda ichki ijtimoiy kompas vazifasini o'taydi. Vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ha-lollik va odob kabi milliy qadriyatlarni qam-rab olgan bu aforizmlar bola xulqini tartib-ga soluvchi nazorat mexanizmi bo'lib, uning mustaqil o'zini-o'zi tarbiyalash salohiyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ansatbayev N. Xalq dostonlarining milliy madaniyatimizda tutgan o'rni // Journal of New Century Innovations. – 2023. – Vol. 40, Issue 1. – B. 146.
2. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990. – B. 169.
3. Mirzayev T. Xalq baxshilarining epik repertuari. – Toshkent: Fan, 1979. – B. 24.
4. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005. – B. 5.
5. Mirzayev T., Sarimsoqov B. Doston, uning turlari va tarixiy taraqqiyoti // O'zbek folklorida epik janrlar. – Toshkent: Fan, 1981. – B. 14.
6. O'rinboyeva D. O'zbek xalq og'zaki dostonlari tilining lingvostatistik tahlili. Monografiya. – Samarqand: SamDU nashri, 2009. – B. 6.
7. Saidakbarova Yu.T. Xalq rivoyatlari va afsonalarining axloqiy-tarbiyaviy ahamiyati // Scientific Progress. – 2022. – 3-jild, 6-son. – B. 132–134.
8. Saidov M. O'zbek xalq dostonchiligida badiiy mahorat. – Toshkent: Fan, 1969. – B. 30–61.
9. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – Москва: ОГИЗ, 1947. – С. 19.